

УДК 327.39 (477)

УКРАЇНА У НОВІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ: СТРАТЕГІЧНИЙ ПОСЕРЕДНИК ЧИ БУФЕР?

Ігор Зінько

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-46-56,
e-mail: igor_zinko@ukr.net*

Проаналізовано особливості змін геополітичного статусу України з часу здобуття незалежності й до сьогодні. Висвітлено причини та обставини поступової втрати переваг геополітичного положення і посередницьких функцій у відносинах між Європою та Росією, яких очікували на початках незалежності та в період «оранжевої революції», та набуття ознак буферної держави. Обґрунтовано загрози переходу у буферну сферу домінування інтересів Росії.

Ключові слова: геополітичне положення, національний інтерес, буферна держава, буферна зона.

Зі здобуттям Україною незалежності 1991 р. багато говорили про переваги геополітичного положення, які б посилили вагомість нашої держави на міжнародній арені, насамперед у Європі, і навіть впливали б на стратегічні інтереси глобальних гравців світової політики. Не вдаючись у детальний аналіз усіх переваг та недоліків геополітичного положення України, зауважимо, що його загалом визначають як доволі вигідне, що віддавна привертало увагу всіх активних учасників міжнародних відносин, а насамперед наших ближчих чи дальших сусідів – Росії, Польщі, Румунії, Німеччини, Туреччини та ін. Положення України на межі Європи з Азією, у зоні так званого цивілізаційного розлому між західною та православною цивілізаціями (за відомим сценарієм американського геополітика Гантінгтона про зіткнення цивілізацій), наявний широкий доступ до моря, який, до того ж, поєднується з гирлами великих європейських річок – Дунаю, Дністра та Дніпра, великі простори родючих чорноземів та поклади багатьох корисних копалин – вугілля, залізних та марганцевих руд, але насамперед важливе транзитне положення на потужних нафто- та газопотоках з Росії у країні Центральної та Південно-Східної Європи та положення між двома конкуруючими центрами військово-політичного протистояння – НАТО на західних та південних кордонах України та очолюваною Росією Організацією договору про колективну безпеку (ОДКБ) – на східних та північних рубежах, а також безпосереднє сусідство з потужним центром світового політичного та економічного притягання – Європейським Союзом, з одного боку, та зі стрімко зростаючою у своїх політичних та економічних апетитах Росією – з іншого, – усе це загалом створило переконливі козири для врахування вагомості України у світовій та європейській геополітиці.

Недоліками нашого геополітичного положення вважають: обмежений доступ до просторів Світового океану через внутрішні Чорне та Азовське моря, а далі – через вузькі протоки Босфор та Дарданелли, які контролює Туреччина (саме з міркувань безпеки судноплавства вона не дозволяє диверсифікувати український імпорту нафти танкерами навіть середньої тоннажності); нестача власних великих покладів нафти та газу і водночас велика залежність української економіки від постачання російських енергоносіїв; наявність окремих окраїнних частин країни, що в географічному розумінні недостатньо поєднані з основним масивом території і були в минулому мало консолідовані у загальноукраїнський політичний процес (тут йдеться насамперед про Крим та Закарпаття, які потенційно можуть стати першочерговими об'єктами зазіхання сусідніх держав); відчутна політична, економічна, культурна та інформаційна залежність від впливового сусіда – Росії.

Однак, як віддавна вважали, і, на превеликий жаль, підтверджують дотепер, найбільшою геополітичною проблемою є слабка внутрішня зв'язаність між собою різних частин України, як великої за площею та протяжної у західно-східному напрямі європейської держави, відмінна ментальна, культурна та вартісна націленість Заходу та Сходу України на зовнішньополітичні орієнтири – насамперед на Європу та Росію, що стало багатовіковим наслідком складного сплаву історії з географією.

Західно-східну природу українського суспільно-політичного розвитку з усіма її перевагами та недоліками віддавна відстежували провідні українські історики, географи та політологи. Зокрема, політолог та історик Крупницький вважав, що «ритм українського історичного процесу пролягає через західно-східний курс і нагадує певне замкнуте коло, де Україна з геополітичної точки зору декілька разів у своїй історії виривалася до Заходу в своєму весь час наслідуючому цей ривок наступному русі до Сходу та Півдня» [1, с. 88].

Історик і політолог І. Лисяк-Рудницький відзначав важливу роль у формуванні українського національного характеру взаємодоповнюючих впливів Сходу та Заходу: «Для української історії характерне співіснування двох традицій – західної (соціально-політичної) і східної (християнсько-духовної), синтез яких найяскравіше проявився у період Київської Русі та Козацької держави XVII ст.». Він вважав, що східні та західні впливи мали місце на всіх етапах української історії, стали її невід'ємним елементом. Тривале переважання одного з цих впливів без вчасної компенсації з боку іншого лише деструктивно впливало на Україну [1, с. 90–91].

Варто зауважити, що у зв'язку з політичною роздробленістю українських земель та їхнім тривалим перебуванням у складі західних (Польща, Австро-Угорщина) та східних (Оттоманська імперія, Росія) держав, які часто ворогували між собою, не вдавалося у нові та новітні часи створити передумови для органічного симбіозу цих західно-східних, а, можливо, й південних впливів та перетворити їх у самодостатню вартісну категорію високого державотворчого змісту. Бракувало власної державності, де можна було б осмислити таку природу української внутрішньої геополітики і надати їй

конструктивного життєстверджуючого характеру для потреби власного самоствердження. З розпадом Радянського Союзу, де більшість українських етнічних територій була об'єднана під форматом УРСР, і проголошенням незалежності України така можливість нарешті з'явилася. Однак, як засвідчує теперішній досвід, над цим надзвичайно важливим завданням державного будівництва ніхто впродовж двадцяти років незалежності серйозно не працював.

Вагомість переваг геополітичного положення для міжнародної безпеки та налагодження ефективного співробітництва відзначало багато відомих політиків. Україна як велика за площею та населенням європейська держава, що знаходиться на межі двох частин світу, з власним розмаїтим природно-ресурсним потенціалом могла б стати стратегічним посередником для поступового зближення інтересів західної і православної, а почасти й ісламської цивілізацій. Однак насамперед йдеться про істотне послаблення імперських амбіцій Росії та її зближення зі стратегічними політичними й економічними інтересами Заходу, які можна було б налагодити через посередництво України.

Відомий американський політолог польського походження Збігнев Бжезинський неодноразово наголошував про важливість України у новому світовому політичному порядку, що почав формуватися після розпаду Радянського Союзу та світової системи соціалізму. Зокрема, у відомій праці «Велика шахівниця» він наголошував, що «Україна – ця нова і дуже важлива клітинка на євразійській шахівниці – є геополітичним стрижнем, тому що саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестала бути євразійською імперією. Росія без України може й далі домагатися імперського статусу, але в разі успіху цих домагань вона стане переважно азійською імперською державою. ... І все ж, якщо Україна виживе як незалежна держава, вона муситиме стати частиною Центральної Європи, а не Євразії, а якщо вона стане частиною Центральної Європи, то їй доведеться повною мірою брати участь у зв'язках Центральної Європи з НАТО та Європейським Союзом. Якщо згодом і Росія погодиться на ці зв'язки, це означатиме, що й вона вирішила увійти до Європи. Незгода Росії буде рівнозначна тому, що вона відмовиться від Європи на користь своєї особливої «євразійської» ідентичності» [2].

Важливість місії України полягала у посередництві при формуванні нового світового порядку, де західноєвропейська політична традиція мала би поступово, в еволюційний спосіб, поширюватися в глибини Євразії, розглядаючи Росію як природну зону розширення своїх інтересів і як потенційного союзника у змаганні з іншими центрами глобального геополітичного протистояння, насамперед з великими ісламською та китайською цивілізаціями. Водночас, це би фактично означало, що самодостатня роль Росії, як головної держави великої православної цивілізації, буде приглушена і їй буде відведено другорядну роль споживача новітніх політичних, культурних та економічних ідей, випродукованих у Європі.

Багато надій покладалось на те, що керівництво України усвідомить таке новітнє призначення держави і активно візьметься за опрацювання та впровадження європейських цінностей та реалізацію європейського вектора зовнішньої політики, як це зробили наші західні та південні сусіди. Однак наше суспільство загалом, а керівництво держави зокрема, виявилися неготовими до цих викликів і змарнували перші десятиліття незалежності у внутрішніх чварах і казнокрадстві, а проголошена прихильність і готовність до євроінтеграційних процесів виявилася ширмою та нічим не забезпеченими обіцянками.

На тлі зростання імперських амбіцій Росії та вдалого залучення до арсеналу її зовнішньої політики могутнього енергетичного чинника, передусім з приходом до президентської влади В. Путіна, в українській політиці посилюються проросійські настрої, які виявилися дієвішими, ніж запевнення у бажанні стати частиною інтегрованої Європи. До цього додалася зростаюча активність Росії у так званому «ближньому зарубіжжі», де Україні відводили головну роль. Переломним моментом і перевіркою України на її готовність інтегруватися у європейський простір стали події «оранжевої» революції та прихід до влади представника національно-демократичних сил Президента В. Ющенка. На жаль, нова влада не впоралася з великим і відповідальним вантажем історичної відповідальності за долю народу та держави; розколотість українського суспільства на протилежні за ментальними властивостями та зовнішньополітичними пріоритетами частини виявилася ще більшою.

Як засвідчує аналіз електоральної географії, за двадцять один рік незалежності не лише не помітно стирання різниці між прихильниками зміцнення національно-демократичних сил та орієнтацією на Європу, з одного боку, та симпатиками лівих партій та орієнтацій на Росію – з іншого, а, навпаки, ці протиріччя загострилися, а їхня умовна межа простежується приблизно по лінії давніх земель корінної України і так званого «дикого поля», тобто земель сучасної Східної та Південної України. Отже, мови про нову цивілізаційну місію України та про її роль стратегічного посередника між Європою та Росією наразі не може бути, бо такий місток виявився хитким та ненадійним. Прихід до влади нового керівництва на чолі з Президентом В. Януковичем ознаменував повернення до традиційних пошуків державної ідентичності в межах східно-західних преференцій, однак з очевидним тяжінням в бік Росії зі збереженням формальної показної відданості європейським ідеалам. В українському суспільстві щораз активніше діють політичні сили, які працюють над поглибленням регіональних суперечностей у власних інтересах та в інтересах деяких держав-сусідів, насамперед Росії, свідченням чого стали, наприклад, намагання законодавчо оформити статус російської мови як другої державної. Україні як ніколи бракує внутрішньої єдності навколо спільних об'єднуючих ідей, які б мала обґрунтувати національна еліта.

Що ж стосується сучасного геополітичного оточення, то варто насамперед відзначити географічну обмеженість більш-менш значимого зростання Європейського Союзу на найближчу перспективу, зважаючи на проблемність членства України та Туреччини (тут до уваги не беруть невеликі країни

Західних Балкан – ймовірно майбутні члени ЄС), а також зростаючі внутрішні протиріччя країн-членів ЄС в умовах загострення економічної кризи, з одного боку, та посилення впливу Росії на пострадянському просторі та її намагання у будь-який спосіб відновити статус великої євразійської держави – з іншого. Вони головним чином визначили цілком інший статус нашої держави – бути буфером.

У зарубіжній політології терміном «буферна держава» найчастіше окреслюють малу, слабку країну, яка розміщена між двома чи більше потужними у військово-політичному відношенні державами. Розміри території, чисельність населення та економічний потенціал такої країни не конче мають бути невеликими, але обов'язково меншими порівняно з сусідніми потугами. Вперше цей термін застосовано щодо Афганістану, який у XIX ст. розмежовував сфери впливів Британської імперії та царської Росії у Центральній Азії.

Подібним чином визначають термін «буферна зона», до якої може належати декілька держав, розміщених між двома чи більше потугами, а головне призначення зони полягає у стабілізації та послабленні антагонізмів великих сусідів. Великим та сильнішим сусідам, зазвичай, залежить на відмежуванні власної території чи зон беззаперечного домінування від зазіхань інших впливових держав чи блоків країн власне такою буферною зоною. Отже, буферність як така формується внаслідок волі сусідніх потужних держав чи блоків.

Варто зауважити, що більшість буферних держав мала стратегічно важливі транспортно-комунікаційні властивості, які однаково були потрібні сусідам. Доволі часто ці країни характеризувалися строкатим етнічним та релігійним складом населення, що стримувало формування сильної та згуртованої держави, здатної кому-небудь загрозувати. У цьому випадку стан буферності сприяв стабільності та status quo [3, с. 12].

Як зазначало багато політологів, буферна держава у випадку загострення конфлікту між ворогуючими країнами, особливо коли він переростає у форму відкритого збройного протистояння, доволі часто стає першою жертвою сильнішого й оперативнішого сусіда. Однак головна властивість буферної держави, як зауважував Н. Спайкмен, полягає у територіальному відгородженні і послабленні антагонізму ворогуючих сторін, оскільки «буферна держава надає визначений ступінь безпеки усім сторонам, створюючи нейтральну зону і стабілізуючи мирну ситуацію завдяки тимчасовому розмежуванню потенційних учасників конфлікту» [5, с. 410].

Головною метою буферної держави є утримання відносної самостійності та суверенітету щодо зовнішніх протекторів та антагоністів. Суверенність таких держав є доволі хитка і залежить від волі інших суб'єктів міжнародних відносин. Сама держава нездатна змінити політику великих потуг, але їй цілком під силу захищати власні інтереси (насамперед територіальну цілісність) та задіювати сусідні держави до участі в проектах, що мають спільний інтерес. Якщо раніше вважали, що буферні держави приречені на статус суб'єкта світової політики, то тепер вважають, що така держава, залежно від досвіду,

енергійності та послідовності державного керівництва, здатна вміло маневрувати у міжнародних відносинах та використовувати свій нейтралітет і транзитні переваги, а також бути посередником і стабілізатором регіонального співробітництва [3, с. 14]. Прикладами такого статусу у повоєнний період були Фінляндія та меншою мірою Австрія.

Цікавими є питання можливої еволюції буферної держави у випадку так званого обмеженого суверенітету, який означає добровільну чи вимушену відмову від статусу нейтралітету та поступовий перехід під вплив якогось потужнішого сусіда, якщо на це дає неформальну згоду інший впливовий сусід. У цьому випадку зберігаються лише формальні атрибути і відносний рівень суверенітету, а країна стає членом військово-політичного та економічного союзу з домінуванням такого сусіда. Доволі промовистим прикладом такого статусу були держави Центрально-Східної та Південно-Східної Європи після Другої світової війни, які в переважній більшості були членами Варшавського договору чи Ради економічної взаємодопомоги [4].

Екстраполюючи ці теоретичні міркування на сучасну українську геополітичну реальність, можемо стверджувати, що дуже багато потенційних переваг ми загубили, або ж применшили їхнє значення. Так, перевагу стратегічного посередника у відносинах Європи з Росією ми практично загубили, а натомість набули властивостей типової буферної держави. Зміцніла Росія як постійний член Ради Безпеки ООН, ядерна держава та член груп G-8 та G-20, що безпосередньо активно налагоджує двосторонні та багатосторонні відносини з країнами Європи без будь-якого врахування інтересів України. Питання її цивілізаційного вибору розглядають у контексті формування так званого «російського світу», учасником якого, на її думку, обов'язково має стати й наша держава. Значно понизилася роль України у транзиті російських енергоносіїв на ринки Європи, насамперед після введення в дію газопроводу «Північний потік» по дну Балтійського моря та намірів збудувати газопровід по дну Чорного моря, які обходять не лише територію України, а й багатьох суміжних держав. Завдяки зусиллям державного керівництва Росії, яке активно використовує енергетичні козири у діалозі з Заходом, а також практично безальтернативне культурно-історичне та ідеологічне домінування на більшій частині пострадянського простору, посередництво України у налагодженні її відносин з державами Європи практично стало непотрібним.

Натомість непослідовність та квалітет політичних та економічних реформ, слабка згуртованість українського суспільства у формуванні та реалізації стратегічних пріоритетів відсунули Україну на узбіччя світової політики. Сьогодні постало питання про те, чи наша держава здатна витримувати баланс у відносинах між ЄС та Росією, дбаючи насамперед про реалізацію власних національних інтересів, чи ми все більше дрейфуємо у російський бік і доволі скоро нам доведеться виконувати роль слухняного сателіта, як це було вготовано для країн так званої «соціалістичної співдружності» щодо могутнього тоді Радянського Союзу, що стане закономірним результатом нашої внутрішньої слабкості та байдужого споглядання Європи та США. При цьому ми в

обов'язковому порядку будемо змушені відмовитися від позицій нейтральної та позаблокової держави, змінивши колишню риторичку про європейський вибір, а тим більше про ймовірне членство у НАТО, на цілком реальне членство у ОДКБ, ЄС та інших формах військово-політичних та економічних союзів із беззаперечним домінуванням Росії.

Досвід Туреччини засвідчує, що її де-факто стан буфера між Європою та ісламським світом не шкодить проведенню політичних та економічних реформ, окрім того – вона стала самодостатнім центром регіонального впливу. Теперішнє українське керівництво намагається утримувати баланс у відносинах Захід–Схід, хоча це робити чимраз важче через відсутність політичних реформ і згортання демократії, зростаючий рівень корупції та складність і непослідовність у проведенні економічних перетворень. Досвід Туреччини був би для нас сьогодні як ніколи корисним, з поправкою на тривалий період відсутності власної державності та наявності великого східного сусіда. До того ж, разом з Туреччиною можна було б вибудувати потужну і цілком самодостатню чорноморську вісь притягання держав, котрі опинилися обабіч євроінтеграційних процесів та не хочуть потрапити у політичну залежність від Росії чи ісламського фундаменталізму. Необхідно добре розуміти, що за сповзанням у зону домінуючих інтересів Росії логічним кроком може стати спочатку часткова, а згодом – і цілковита втрата національної незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Потульницький В. А.* Теорія української політології : курс лекцій / Потульницький В. А. – К., Либідь, 1993.
2. *Бжезинський.* 3. Велика шахівниця – [Електронний ресурс] / 3. Бжезинський. – Режим доступу : <http://westukr.itgo.com/shah.html>.
3. *Bieleń S.* Państwa buforowe w stosunkach międzynarodowych / S. Bieleń // *Stosunki międzynarodowe.* – Т.17. – 1995. – S. 9–19.
4. *Knudsen O. F.* Eastern Europe: The Buffer of Cordon Sanitaire / Chay J., Ross T. E. (ed.). *Buffer States in World Politics.* – Boulder, 1986. – S. 87–109.
5. *Spykman N. J.*, Geographic Objectives in Foreign Policy / Spykman N. J., Rollins A. A. // *The American Political Science Review*, 1939. – Т. 32.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2011 р.

Прийнята до друку 05.05.2012 р.

UKRAINE IN THE NEW GEOPOLITICAL REALITY: A STRATEGIC MEDIATOR OR A BUFFER?

Ihor Zinko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Sichovykh Striltsiv St., 19, Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-46-56,
e-mail: igor_zinko@ukr.net*

In the article are analyzed the features of changes in the geopolitical status of Ukraine since Independence till present. It was cleared the gradual loss of benefits from geopolitical position and mediation role between Europe and Russia, which was expected at the beginning of Independence and during the «Orange revolution», and current acquisition of features of buffer state. It was grounded the threats of transition in buffer zone of dominance of Russian interests.

Key words: geopolitical position, national interest, buffer state, buffer zone.

УКРАИНА В НОВОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПОСРЕДНИК ИЛИ БУФЕР?

Игорь Зинько

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Сичовых Стрильцев, 19, Львов, Украина, 79000, тел. (032)239-46-56,
e-mail: igor_zinko@ukr.net*

Проанализированы особенности изменения геополитического статуса Украины со времени обретения независимости до современной ситуации. Освещены причины и обстоятельства постепенной потери геополитических преимуществ и посреднических функций Украины в отношениях Европы с Россией, которые ожидалось в первые годы независимости и в период «оранжевой революции», и особенности приобретения признаков буферного государства. Обоснованы угрозы перехода в буферную сферу доминирования интересов России.

Ключевые слова: геополитическое положение, национальный интерес, буферное государство, буферная зона.